

A humanista alapműveltség olvasmányai a Kárpát-medencében 1526-ig

Lingua Latina fundamentum et salus Europae, vagyis *A latin nyelv Európa alapja és jótévője* címmel írt terjedelmes értekezést 2002-ben Fritz Sturm egy nemzetközi jogtudományi folyóiratban, írásában az Európai Unió kommunikációs gondjainak megoldására a közös nyelvi örökséget jelentő latin ismételt bevezetését, használatát indítványozta. Hogy felvetését elfogadja-e a jelen világot irányító politikai és gazdasági establishment és lemond-e a „ma mikronéziai (pápua) szinten beszélt európai angol” (Szörényi László professzor kifejezése) használatáról a nemzetközi celebvilág, az más kérdés. (Szinte biztos, hogy nem.) Sturm felvetése napjainkban nyilván egyfajta kulturális utóvédharc, azonban közel kétezer éven keresztül az európai valóság volt: a latin nyelv és a latinhoz kapcsolódó, a vallásban is kifejeződő közös kulturális tradíció vitathatatlanul szilárdabb európai identitást teremthetett, mint amilyent mostani világunkban a totális anómia létrehozhat.

A kulturális tradícióba – vagy annak hiányába – beleszületnek az egyének, ugyanakkor tartalmának megismerése, a tudás fölényes és magabiztos alkalmazása, illetve ennek a képességnek elsajátítása igen kemény munkát jelent. A tudományszakok latin „diszciplína” elnevezése egyik mai jelentésében is „fegyelem, rend, fegyelmezettség”, Szenczi Molnár Albert 1604-es szótárában a „disciplína” mellett a „tudomány, mesterség, fenyíték” értelmezés olvasható, jól érzékeltetve a tudomány művelésének, egyáltalán mindenféle tudás megszerzésének egyik nélkülözhetetlen előfeltételét, a fegyelem és a tanulás szerves kapcsolatát. Nagyjából a XVIII. század végéig a latin nyelv és irodalom jelentette a műveltség alapját, az iskolai tanulmányok alapszintjén túl minden képzésben hangsúlyosan jelent meg a studia humanitatis fogalmába tartozó ismeretek oktatása, amely a grammatikát, a retorikát, a poétikát, a történetírást és a morálfilozófiát jelentette. De milyen latin? A XV. századi itáliai humanisták döbbenet fedezték fel, hogy a csodált latin nyelvbe egyre több vulgáris, a népnyelvből származó elem szivárgott be, „elszennyezve”, kontaminálva azt. A kor humanistái számára adott volt a feladat: az igazi, klasszikus, romlatlan latin nyelv helyreállítása. Itáliából kiindulva, majd az Apokon túli területeket is elérve az új kulturális és nyelvi program számos értekezést, tankönyvet, különféle szöveget produkált, olyan műveket, amelyek az európai humanista műveltség alapolvasmányai lettek, és az értelmiségi diskurzus legfontosabb rétegét jelentették. Ezekből a művekből gyűjtötte egybe Ekler Péter azokat a szövegeket, amelyeket a Mohács előtti magyarországi humanisták is ismertek, olvastak, személyiségük és műveltségük formálódásában meghatározóak voltak.

Az antológia címe – *Margarita poetica* – Albertus de Eyb (Albrecht von Eyb, 1420–1475) német humanista 1459-ben keletkezett gyűjteményére utal, amelyben a helyes beszéd elsajátítására vonatkozó szövegeket tette közzé. „Költői gyöngyszem” – adható meg a cím magyar jelentése, ugyanakkor a szerző édesanyja, Margarita emlékét is felidézte a címválasztással. Az alcím – *A humanista alapműveltség*

olvasmányai a Kárpát-medencében 1526-ig – pedig pontosan kijelöli a válogatás szempontjait. A hatalmas anyagból azokat gyűjtötte egybe az összeállító, amelyeket magyarországi vagy huzamosabb ideig itt élő személy írt, a külhoni szerző magyarországi személynek ajánlotta művét, illetve ha személyi vagy földrajzi hungarikumnak nem is tekinthető a szöveg, a magyarországi humanizmus Mohácsig terjedő korszakában nálunk is ismerték, használták, netán tanították a textust. Albertus de Eyb műve is részben ezért kerülhetett a kötet címébe és egy részlete az antológiába: a középkori hazai könyvanyagot összegyűjtő katalógusában Csapodi Csaba és Csapodiné Gárdonyi Klára (*Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt*. 2. kötet. Bp. 1993. 1938., 2487., 2610. tétel) három, ma is meglévő példányáról tud az 1470-es évektől immár nyomtatásban is hozzáférhető műnek. Krakkóban őriznek egy 1479-ben nyomtatott tomust, ennek possessora a korabeli bejegyzés szerint Valentinus Budensis volt; e kiadás egy másik egyede 1480-ban Kassán, a domonkosok tulajdonában volt, jelenleg a pozsonyi egyetemi könyvtárban található a kötet. A harmadik fennmaradt példány Selmecebányán tanulmányozható, korabeli tulajdonosa Balthasar Stek, az 1522-ben elhunyt művelt selmecebányai jegyző volt. Albertus de Eyb művének hazai népszerűségét bizonyítja Tarnai Andor közlése is („*A magyar nyelvet írni kezdik*”. *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Bp., 1984. 158 p.), miszerint András brassói diák 1515-ben kelt végrendeletében néhány könyve között említi a *Margarita*. Tudva a középkori magyarországi könyvkultúra óriási arányú pusztulásáról, a négy, nyilvánvalóan véletlenszerűen fennmaradt, illetve említett példány a mű intenzív és széles körű ismeretét jelenti a Mohács előtti Magyarországon.

Az antológiába összegyűjtött és lefordított, bevezető esszékkel ellátott szemelvények eredendően pedagógiai célzatúak voltak, vagy közvetlenül tankönyvnek szánta őket szerzője, vagy pedig a személyiség egészére hatni akaró, a példákkal és a remélt erkölcsi tanulással nevelő szövegek voltak. Az utóbbi cél még fontosabbnak tűnt a studia humanitatis eszményét vallók számára, hiszen a klasszikus, a cicerói latin nyelv és az antik kultúra elsajátítása révén vélték elérhetőnek a humanista eszményt, azaz a közösség életében hasznosan és eredményesen tevékenykedő művelt embert. Az alapot mindehhez a sokoldalúsághoz értelemszerűen a tökéletes latin tudás jelenthette.

Az öt nagyobb szerkezeti egységre tagolódnak antológia első tematikus része ennek megfelelően a kor grammatikai műveiből ad válogatást. Persze ezek a művek mai értelemben azért nem tisztán nyelvtankönyvek, mint Ekler Péter is hangsúlyozza, a kiválasztott szövegek nem egyszer más tematikus egységbe is besorolhatók lennének. A szemelvények között akad nyelvtudományi értekezés, komoly tudós szöveg, de akadnak olyanok is, amelyek a maguk korában például iskolai színdarabok voltak, és a szerző a cselekménybe ágyazottan próbálta átadni tanítványainak a grammatikai szabályokat, az elegánsnak ítélt nyelvi fordulatokat. Vagyis sok száz évvel ezelőtt is különféle módszerekkel próbálták élővé tenni a nyelvtanulást. Példa erre a feltehetően Budán született Bartholomaeus Frankofordinus két humanista vígjátéka vagy a Bártfán iskolamesterként is működő Valentin Eck *Supellectilium fasciculus* című verses írása, amely patrónusa, Thurzó Elek háztartását mutatja be, és egyúttal megtanította korabeli olvasójának a mindennapi élethez szükséges latin alapszókincset.

A nyelvi alapok elsajátítása után lehetett komolyabban foglalkozni a retorikával. Az antológia következő része tehát a retorikai és a levélfírást tanító művekből tartalmaz

válogatást. Ebben a fejezetben kapott helyet a címadó munkából egy részlet, a levelek választékos befejezéséhez ajánlott, Cicerótól származó példamondatok közlése.

A harmadik szerkezeti egységben történetírói munkákból válogatott szövegek találhatóak. Ellentétben a korábbi fejezetekben közölt művek íróival, a történetírást tárgyaló, viszonylag rövid egységben bemutatott szerzők szinte mindegyike kötődött Magyarországhoz, vagy megfordult nálunk, esetleg magyar személynek ajánlotta munkáját, mint például a flandriai születésű, majd Párizsban élő jeles teológus, Jodocus Chlichtoveus, aki barátja, Gosztonyi János győri püspök ösztönzésére írta királytükkrét II. Lajos király számára, 1519-ben.

A negyedik rész a *Poetica*. Jól érzékelhető e részből is a kötet egyik szerkesztési koncepciója, hogy lehetőleg ismeretlen, vagy legalábbis kevésbé ismert szövegeket tegyen közzé magyar nyelven. A Janus Pannoniustól kiválasztott szemelvény a közelmúlt egyik filológiai szenciájából közöl részletet. Egészen 2009-ig Janus Renatus panegyricusa csak töredékesen volt ismert, a terjedelmes költemény első 497 sora volt hozzáférhető. Szentmártoni Szabó Géza egy nápolyi kéziratban találta meg a teljes, 1043 sor terjedelmű művet. A közölt részlet a második könyv eddig is ismert 107–110. sorát és az újonnan felfedezett folytatás egy részletét, a 111–120. sorokat tartalmazza.

A kötet utolsó tematikus egysége a Magyarországon is ismert és olvasott morál-filozófiai értekezésekből, fejedelmi tükrokből, viselkedési kézikönyvekből tartalmaz válogatást. A szerzők egyike Valentin Eck, a jeles szerző a kötetben három szemelvényt szerepel, a poetikai részben is olvasható egy részlet a krakkói egyetemen tartott és 1515-ben nyomtatásban is megjelent költészettanából. A Németországban 1494-ben született humanista Lipcsében tanult, majd Krakkóban folytatta tanulmányait és egy ideig tanított is az ottani egyetemen. Krakkóhoz élete későbbi szakaszában is kötődött, művei szinte kivétel nélkül ott jelentek meg. 1517-ben Bártfára került a Thurzó-család nevelőjének. Ha igazi európai ismertséget nem is szerzett, fontos közép-európai közvetítője volt az Erasmushoz kapcsolható humanista törekvéseknek. Munkásságát és jelentőségét a közelmúltban kezdték elmélyülten kutatni, Szlovákiában legfontosabb műveit 2006-ban kiadták, és északi szomszédunkban több tanulmány is tárgyalja tevékenységét. A hazai humanizmus kutatói közül Kiss Gábor Farkas terjedelmes tanulmányban elemezte *De reipublicae administratione dialogus* című művét, amelyből egy részlet a *Margaritában* is megtalálható. A párbeszédés formában írt munka a magyarországi politikai irodalom egyik korai és jelentős alkotása.

A *Margarita poetica* Ekler Péter összeállításában jelent meg; a kötetben közölt szemelvények jó részét ő fordította és a bevezetőknél is részben szerzője volt. Mellette rövidebb-hosszabb részletek fordítását és jegyzetelését Berkes Katalin, Ittész Dániel, Lakatos Bálint, Lázár István Dávid, Marton József, Nemerkenyi Előd, Németh András, Németh Csaba, Ósz Ferenc, Preseka Diotima, Simon Lajos Zoltán, Szilágyi Emőke Rita és Zsupán Edina végezte, egy fejezetet pedig Bolyai Gábor írt. A kötet ajánlását Szörényi László jegyzi; a rá jellemző markánsan ironikus, már-már szarkasztikus stílusban tesz hitet a latin nyelv oktatása és a közös európai örökség megőrzése mellett.

(„Margarita poetica”. A humanista alapműveltség olvasmányai a Kárpát-medencében 1526-ig. Összeállította: Ekler Péter. Bp. 2011, OSZK–Gondolat Kiadó. 220 p./Nemzeti Téka/)

Pogány György